



## O'ZBEKISTON TIJORAT BANKLARIDA RISK MENEJMENT AMALIYOTINI TAKOMILLASHTIRISH ASOSLARI

**Kobulov Shoyatbek Xoshimovich**  
*Bank-moliya akademiyasi magistranti*

Tijorat banklarining moliyaviy barqarorligini ta'minlovchi eng muhim ko'rsatkich bu – likvidlilikdir. Banklar vujudga kelgandan buyon ularda likvidlilik muammosi mavjud. Ya'ni banklar faoliyatining samaradorligi – mijozlar oldidagi majburiyatlarni o'z vaqtida bajara olishi bilan belgilanadi. Likvidlilik tijorat banklari faoliyatida eng asosiy tushunchalardan biridir. Likvidlilik tijorat banklari ishonchliligi va barqarorligi asosini tashkil etadi va ularning to'lovga qobiliyatli bo'lishiga zamin yaratadi. Banklar likvidliligi ularning to'lov qobiliyati va ishonchli bo'lishini ta'minlashda zarur kategoriya hisoblanadi. Iqtisodiyotda harakatsizlik yuzaga kelishi hamda pandemiya davrida tijorat banklarining likvidliligini ta'minlash va uni saqlab turish bank operatsiyalari riskliligini oshiradi, bu esa inqirozga olib kelishi mumkin. Bank likvidliligi bo'yicha risklarning ortishiga ta'sir qiluvchi bir qancha omillar mavjudki, bu omillar bank likvidliligiga alohida ahamiyat berishni va bank likvidliligi bo'yicha riskni doimiy ravishda kuzatib borishni talab qiladi. Shu sababli banklar o'z daromadidan voz kechib bo'lsa ham, likvidlilikni saqlab turishga majbur. O'z navbatida, resurslar banklarning daromadliligini oshirish maqsadiga yo'naltirilsa, unda bu bankning likvidliligiga ta'sir ko'rsatadi.

Demak, banklarning likvidliligi va daromadliligi o'zaro teskari mutanosiblikda namoyon bo'ladi. Demak, bank likvidliligi uning o'z majburiyatlari bo'yicha to'lovlarni o'z vaqtida va to'liq bajarish hamda mijozlarning kreditga bo'lgan ehtiyojini o'z vaqtida qondira olish qobiliyatini bildiradi. Banklar likvidliligini boshqarish, uni hisob-kitob qilishning naqadar muhimligi tarixda bank likvidliligi muammosi bilan bir qancha banklar bankrotlikka yuz tutganligi bilan izohlash mumkin. Masalan, "Lehman Brothers" investitsiya biznesi bo'yicha dunyodagi yetakchilardan biri bo'lgan. Shu tariqa moliyaviy xizmatlar ko'rsatish va investitsiyalarni boshqarish bo'yicha ixtisoslashgan investitsion bank tashkil etilgan. Bankning mintaqaviy shtab- kvartirasi London va Tokioda, shuningdek dunyoning ko'plab mamlakatlarida vakolatxonalariga ega bo'lgan. Vaqtlar o'tib bank ipoteka kreditlash bozorining birinchi yirik ishtirokchilaridan biriga aylangan. 1997 yilda Lehman Kolorado shtatidan ipoteka vositachisi "Aurora Loan Services"ni sotib olgan. 2000 yilda bank o'zining ishtirokini G'arbiy Sohildan "BNC Mortgage LLC"ni sotib olish bilan kengaytirib, tezkorlik bilan ipoteka bozorida eng yirik o'yinchiga aylangan. 2003 yilga kelib bank tomonidan berilgan ipoteka kreditlari hajmi 18,3 milliard dollarga baholangan va bu unga AQSH reytingida uchinchi o'rinni egallashga imkon bergan. 2004 yilda bu ko'rsatkich 40 milliard dollarga o'sgan va 2006 yilda "Aurora Loan Services" va "BNC Mortgage LLC" oyiga 50 milliard dollar miqdorida ipoteka kreditlari ajratishgan. 2008 yilga kelib, Lehman ushbu kreditlarning 680 milliard dollarini o'zlashtirgan, uning kapitali atigi



22,5 milliard dollarni tashkil etgan bo'lib, bozor nuqtai nazaridan qaraganda, bu xavf ostida bo'lgan ko'chmas mulk bozorida Lehman 30 baravar kapitalga ega bo'lgan. Bank o'z likvidlilik riskini samarali boshqarish maqsadida o'z aktivlarini diversifikatsiya qilib bormaganligi natijasida bankning asosiy aktivlari ko'chmas mulklarga aylanib borgan. Natijada, uy-joy bozori qiymatining 3-5 foizga pasayishi bilan bankni birdaniga barcha kapitaldan mahrum qilgan. Bu ipoteka inqirozi boshlanishi bilan, bankning bankrotlikka yuz tutishi bir kechada, ya'ni 2008 yil 15 sentyabrda sodir bo'lgan. Likvidlilik riskini boshqarish strategiyasini ishlab chiqishda bank mablag'larni samarali diversifikatsiyalashga va joylashtirish shartlariga yordam beradigan moliyalashtirish rejasini belgilashi kerak.

Bank balansi tuzilmasini diversifikatsiya qilish: – bank operatsiyalari turlari bo'yicha mablag'lar konsentratsiyasini kamaytirish hisobiga eng yaxshi balans tuzilmasini saqlash; – jalb qilish manbalarini diversifikatsiya qilish; – bankning aktiv va passiv operatsiyalarini doimiy nazorat qilish deya ta'kidlagan. Bank tizimi barqarorligini saqlab turish, bank omonatchilari va kreditorlari hamda aksiyadorlari manfaatlarini himoya qilish maqsadida banklarda likvidlilik riskini boshqarish dolzarb va muhim masalalardan biri bo'lib hisoblanadi. Keling, tijorat banklarida likvidlilik riski bilan bog'liq salbiy holatlarni ko'rib chiqamiz. Shu orqali tijorat banklarida likvidlilik riskini boshqarish nechog'lik dolzarbligi, iqtisodiyot va jamiyat uchun ahamiyatli ekanligini tushunishga harakat qilamiz. Tasavvur qilaylik, tijorat banki o'z likvidlilik riskini samarasiz boshqarishligi oqibatida bir nechta omonatchisi oldidagi qarzdorliklarini o'z vaqtida qaytara olmadi. Ushbu holat ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy tarmoqlar va boshqa aloqa xizmatlari orqali xalq orasiga rasmiy yoki norasmiy tarzda tarqalib ketti. Natijada shu tijorat bankining mijozlarida ushbu tijorat banki bankrotlikka yuz tutmoqda degan fikir uyg'onib, barcha minglab omonatchilar o'z mablag'larini talab qila boshlashdi. Xorijiy amaliyotda "bank run" deb atalmish ushbu holat tijorat bankini juda jiddiy qiyin ahvolga solib, bankrotlikka yuz tutishini tezlashtiradi. Tijorat banklarida likvidlilik riskini boshqarish orqali yuqorida misol tariqasida keltirilgan salbiy holatlarni oldini olish, xalqaro bank nazorati bo'yicha Bazal qo'mitasi tomonidan bank likvidliligi yuzasidan qabul qilinayotgan qarorlar va ushbu qo'mita qarorlariga asosan O'zbekistonda ham tegishli tartib va nizomlarga kiritilib kelinayotgan o'zgartirishlar ushbu mavzuning dolzarbligini bildiradi. Tahlillarga ko'ra tijorat banklarida likvidlilik riskiga ta'sir qiluvchi omillarni tashqi va ichki holatlarga bo'lgan holda o'rganadigan bo'lsak quyidagicha ko'rishimiz mumkin: Bankning likvidlilik riski asosan aktiv va majburiyatlarning so'ndirilish muddatlarining o'zaro nomuvofiqligi natijasida yuzaga keladi. Bunda, tijorat banklarining jalb qilingan depozit mablag'lari muddati va ular hisobidan joylashtirilgan aktivlar muddati nomuvofiqligini tushunishimiz mumkin bo'ladi. Tijorat banklarida jalb qilingan depozit mablag'lari muddati va ular hisobidan joylashtirilgan aktivlar muddati mosligini aniq hisob-kitoblar asosida yuritilmasligi kelgusida jiddiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Ya'ni, jalb qilingan tegishli resurslar bank elektron bazasiga kiritilmasligi, resurslar muddatlari va ular



hisobidan ajratilayotgan kreditlar muddatlari o'rtasidagi bog'liqlikni elektron nazoratga olinmasligi kabi holatlarni misol keltirishimiz mumkin. Yuqoridagilardan kelib chiqib tijorat banklarida likvidlilik riskini samarali boshqarishda quyidagi qo'shimcha takliflarni keltirishimiz mumkin: – O'zbekiston aholisining musurmon diniga e'tiqod qilishligini hisobga olgan holda tijorat banklarida Islom banki depozitlari xizmatini ham joriy qilish orqali aholining bo'sh mablag'larini jalb qilish hisobiga mustahkam resurs bazasini shakllantirish; – Yirik mijozlarga tegishli bo'lgan depozitlarning muddatidan oldin chiqib ketishi yuzasidan doimiy stress-test o'tkazib borish; – Depozit portfeli va aktivlarni diversifikatsiya qilib borish; - Tijorat banklarida imkon qadar daromad keltirmaydigan aktivlarni qisqartirish; – Jalb qilingan mablag'lar va ularni joylashtirilishida elektron mexanizmlarni joriy qilish. Ishonch bilan aytishimiz mumkinki, mamlakatimizda bank tizimini va uni zamonaviy tizimlar asosida nazorat qilish orqali kelgusida bank-moliya tizimi barqarorligini mustahkamlash va iqtisodiyotni rivojlantirishda eng yuksak natijalarga erishiladi.

#### **FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:**

1. Berdiyarov B. (2020) Impact of the monetary policy of the central bank on the banking system liquidity. International Journal of Economics, Business and Management Research. [www.ijebmr.com](http://www.ijebmr.com), Volume 4, Issue 1, ISSN 2456-7760.
2. Nizom (2015) "Tijorat banklarining likvidlilikini boshqarishga qo'yiladigan talablar to'g'risida"gi № 2709;
3. Nurgaliev A. (2016), "Politika upravleniya riskom likvidnosti v bankax vtorogo urovnya RK", №6 nauchnyy jurnal "Universum: ekonomika i yurisprudensiya" O'zbekiston Respublikasining "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi O'RQ-580 Qonuni, 2019 yil 7 noyabr.
4. O'zbekiston Respublikasining "To'lovlar va to'lov tizimlari to'g'risida"gi O'RQ-578 Qonuni, 2019 yil 7 noyabr.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi "2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-sonli Farmoni.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 30 iyuldagi "Koronavirus pandemiyasi davrida ijtimoiy himoyaga va yordamga muhtoj aholi qatlamlarini moddiy qo'llab-quvvatlashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-6038-sonli Farmoni.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 12 maydagi "2020-2025 yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to'g'risida"gi PF-5992-sonli Farmoni.